অধ্যায় ১১ ঃ ভাৰতত ৰাজনীতি

অধ্যায় গাঁথনি

১১.১ উদ্দেশ্য

১১.২ পৰিচয়

১১.৩ ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদৰ সামাজিক পটভূমি

- ১১.৩.১ প্ৰাক ব্ৰিটিছ্ গ্ৰাম্য অৰ্থনীতি
- ১১.৩.২ প্ৰাক ব্ৰিটিছ্ গ্ৰাম্য সংস্কৃতি
- ১১.৩.৩ প্ৰাক ব্ৰিটিছ্ নগৰীয়া অৰ্থনীতি
- ১১.৩.৪ প্ৰাক ব্ৰিটিছ্ নগৰীয়া সংস্কৃতি
- ১১.৩.৫ অৰ্থনীতিৰ ৰূপান্তৰকৰণ
- ১১.৩.৬ গ্ৰাম্য কুটিৰ শিল্পৰ অৱনতি
- ১১.৩.৭ নগৰীয়া হস্তশিল্পৰ অৱনতি
- ১১.৩.৮ যোগাযোগ আৰু ৰূপান্তৰকৰণৰ আধুনিক পদ্ধতি
- ১১.৩.৯ আধুনিক শিক্ষাৰ প্ৰৱৰ্তন

১১.৪ ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতি আৰু প্ৰত্যাহ্বানসমূহ

- ১১.৪.১ ভাষাৰ ভিন্নতা
- ১১.৪.২ জাতিবাদ
- ১১.৪.৩ অৰ্থনৈতিক বৈষম্য

১১.৫ ভাৰতৰ সংবিধানৰ আদৰ্শ

১১.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১১.৭ অধিক জানিবলৈ

১১.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১১.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি -

- ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদৰ সামাজিক পটভূমিৰ সৈতে সম্পৰ্কিত বিভিন্ন দিশ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতিৰ ধাৰণা আৰু ইয়াৰ সৈতে জড়িত প্ৰত্যাহ্বানসমূহ আলোচনা কৰিব পাৰিব
- ভাৰতীয় সংবিধানৰ বিভিন্ন আদৰ্শ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব

১১.২ পৰিচয়

যিকোনো ৰাষ্ট্ৰৰ ক্ষেত্ৰতে ইয়াৰ ৰাজনৈতিক দৃশ্যপটৰ এক বিশেষ গুৰুত্ব থাকে। ইয়াৰ সৈতে জড়িত ৰাজনীতি আৰু ঘটনাক্ৰম হৈছে ৰাজনৈতিক সমাজশাস্ত্ৰ আৰু ৰাজনীতি বিজ্ঞান উভয়ৰে আলোচনাৰ কেন্দ্ৰবিন্দু। সৰ্বশেষত 'ৰাজনীতি', দলসমূহৰ লগতে আমোলাতন্ত্ৰ আৰু ৰাইজেই এখন ৰাষ্ট্ৰৰ ভৱিষ্যৎ নিৰ্ধাৰণ কৰে। এই অধ্যায়ত আমি ৰাজনীতিৰ সৈতে জড়িত দিশসমূহ যেনে ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদ, ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতিৰ প্ৰতি প্ৰত্যাহ্বান, সাম্প্ৰদায়িকতাবাদ আৰু আঞ্চলিকতাবাদৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম। ইয়াৰ লগতে সংবিধানৰ আদৰ্শ আৰু সাধাৰণ ৰাইজৰ গণতান্ত্ৰিক অধিকাৰ ৰক্ষা কৰাৰ ক্ষেত্ৰত ইয়াৰ ভূমিকাও লক্ষ্য কৰিম। সৰ্বশেষত আমি ভাৰতত ৰাজনীতিৰ সৈতে সম্পৰ্কিত দিশৰূপে সন্ত্ৰাসবাদৰ ধাৰণাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

প্ৰথমে আমি ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদৰ সামাজিক পটভূমিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোঁ আহক—

১১.৩ ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদৰ সামাজিক পটভূমি (SOCIAL BACKGROUND OF NATIONALISM)

ভাৰতত ৰাজনীতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোতে ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদ হৈছে অন্যতম গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়। অৱশ্যে ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদৰ সৰ্বজনস্বীকৃত সংজ্ঞা নিৰ্ধাৰণ কৰাটো অতি কঠিন। ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদক এটা গোটৰ অধীনস্থৰূপে অনুভৱ কৰা মানসিকতা ৰূপে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি, যাৰ কেতবোৰ সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য থাকে অথবা আমি মনৰ এক স্থিতি, এক মনোবৈজ্ঞানিক আৰু সাংস্কৃতিক ধাৰণা বুলি ক'ব পাৰো।

বহুসময়ত ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদক স্বদেশপ্ৰেম অৰ্থাৎ দেশৰ প্ৰতি থকা গভীৰ ভালপোৱাৰ সৈতেও একেঅৰ্থত বিবেচনা কৰা হয়। আকৌ বহুতে ইয়াক এটা সম্প্ৰদায়ক এক নিৰ্দিষ্ট অঞ্চলৰ ভিতৰত একগোট কৰি ৰখা শক্তিৰূপে ব্যাখ্যা কৰে। ই হৈছে একেটা গোটৰ অধীনস্থ লোকসকলৰ মাজত সাদৃশ্যৰ অনুভূতি। ই হৈছে সমূহীয়া সজাগতাৰ অনুভৱ। পৰৱৰ্তী সময়ত ভাৰতীয় প্ৰেক্ষাপটত ৰাজনৈতিক সমাজশাস্ত্ৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোতে ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদৰ ধাৰণাই বহুলভাৱে গুৰুত্ব লাভ কৰিছে।

এ আৰ দেশাই (A. R. Desai) ৰ মতে 'ভাৰতীয় ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদৰ উদ্ভৱ হৈছে ব্ৰিটিছ যুগত বহুসংখ্যক বিষয়গত আৰু বস্তুগত শক্তি আৰু কাৰকৰ ক্ৰিয়া আৰু প্ৰতিক্ৰিয়াৰ ফলস্বৰূপে। ভাৰতীয় সমাজত ইয়াৰ বিকাশ হৈছে ব্ৰিটিছ শাসনৰ পৰিস্থিতি আৰু বিশ্ব শক্তিৰ প্ৰভাৱৰ অধীনত।'

ভাৰতীয় ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদৰ উদ্ভৱ আৰু বিকাশৰ এক বহুমাত্ৰিক, জটিল আৰু আচহুৱা সামাজিক পটভূমি আছে। বিভিন্ন কাৰণৰ বাবে এয়া হৈছে।

ভাৰত হৈছে বৃহৎ সংখ্যক জনসংখ্যাৰ বিশাল দেশ যাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহৰ অন্যতম হৈছে ভিন্ন সংস্কৃতি, ভাষা আৰু ধৰ্ম। প্ৰাক ব্ৰিটিছ ভাৰতত সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক সংৰচনা যথেষ্ট অন্যন্য আছিল। যদিও এয়া তেওঁলোকৰ নিজৰ স্বাৰ্থৰ বাবে গ্ৰহণ কৰিছিল তথাপিও ঔপনিৱেশিক

শাসনৰ অধীনত নতুন ব্যৱস্থাসমূহে যুক্তিসংগতভাৱে ভাৰতীয় সমাজৰ অৰ্থনৈতিক সংৰচনাৰ পৰিৱৰ্তন সাধন কৰে। ব্ৰিটিছসকলে নতুন ভূমি ৰাজহ ব্যৱস্থাৰ লগতে আধুনিক শিক্ষা, যোগাযোগৰ আধুনিক ব্যৱস্থা আৰু অন্যান্য সংস্থাসমূহৰ প্ৰৱৰ্তন কৰে। বাস্তৱিকতে ইয়ে শোষণৰ প্ৰক্ৰিয়াক অধিক সহজ কৰি তোলে।

ঔপনিৱেশিক ক্ষমতা প্ৰয়োগৰ পৰোক্ষ পদ্ধতিয়ে নতুন সামাজিক শক্তিৰ অভ্যুত্থান ঘটায়। এই সামাজিক শক্তিসমূহে নিজৰ স্বভাৱগতভাৱে ব্ৰিটিছ ঔপনিৱেশিক শাসনৰ সৈতে সংঘাতত লিপ্ত হয়। সেইবাবে ইয়াকে ভাৰতীয় ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদৰ উত্থান আৰু বিকাশৰ ভেটি আখ্যা দিব পৰা যায়। এই পৰিপ্ৰেক্ষিতত ভাৰতীয় অৰ্থনীতিৰ বিভিন্ন স্তৰক আমি ভালদৰে লক্ষ্য কৰাটো অতি জৰুৰী। ইয়াৰ দ্বাৰা ভাৰতীয় প্ৰেক্ষাপটত ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদৰ ভাবধাৰা বুজাত সহায়ক হ'ব।

১১.৩.১ প্ৰাক ব্ৰিটিছ গ্ৰাম্য অৰ্থনীতি (Pre-British Village Economy)

প্ৰাক ব্ৰিটিছ গাঁওসমূহ আছিল ক্ষুদ্ৰ গণৰাজ্যৰ দৰে। এই স্বনিৰ্ভৰশীল গ্ৰাম্য অৰ্থনীতি আছিল প্ৰধানকৈ কৃষিপ্ৰধান আৰু আত্মনিৰ্ভৰশীল। এই গাওঁসমূহে নিজৰ বাবে উৎপাদন কৰিছিল। ইয়াত লাভালাভ অৰ্জন অথবা বৃহৎ হাৰত উৎপাদনৰ ভাৰ নিহিত নাছিল। সেইবাবে ঔপনিৱেশিক যুগৰ পূৰ্বে গাঁৱৰ ৰাইজে এক স্বাধীনচিতিয়া জীৱন যাপন কৰিছিল।

১১.৩.২ প্ৰাক ব্ৰিটিছ গ্ৰাম্য সংস্কৃতি (Pre-British Village Culture)

প্ৰাক ব্ৰিটিছ গাওঁসমূহ আছিল ৰক্ষণশীল, অপৰিৱৰ্তনীয়, ইয়াৰ বাসিন্দাসকলৰ মাজত অন্ধবিশ্বাস, ৰহস্যবাদী ধাৰ্মিকতা তথা প্ৰাকৃতিক শক্তিৰ আদিম ৰূপৰ উপাসনাৰ প্ৰচলন আছিল। অৱশ্যে সেই যুগৰ গাঁওসমূহো যথেষ্ট পৰিমাণৰ ভিতৰুৱা সামাজিক কাৰ্যাৱলীৰ পটভূমি ৰূপে বিবেচিত হৈছিল। গাঁওবাসীয়ে বিভিন্ন সামাজিক কাৰ্যসূচী যেনে ৰামলীলা, ধাৰ্মিক আলোচনা আৰু অন্যান্য উপলক্ষ্য উদযাপন কৰিছিল। গাঁওবাসীৰ মাজত ধাৰ্মিক ভাৱধাৰা যথেষ্ট শক্তিশালী আছিল। এইক্ষেত্ৰত ডি পি মুখাৰ্জী (D.P. Mukherji)য়ে মন্তব্য কৰিছে যে 'এয়া ৰাজনৈতিক-অৰ্থনৈতিক একতা(ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদ)ৰ পৰিৱৰ্তে আছিল ধাৰ্মিক-আদৰ্শগত একতাৰ সচেতনতা।'

১১.৩.৩ প্ৰাক ব্ৰিটিছ নগৰীয়া অৰ্থনীতি (Pre-British Urban Economy)

ব্ৰিটিছ সকল অহাৰ পূৰ্বে অৰ্থনীতি আছিল উন্নত আৰু স্ব-নিৰ্ভৰশীল। কালভাৰটন (Calverton)ৰ মতে 'ভাৰতৰ উদ্যোগসমূহ পশ্চিমৰ উদ্যোগসমূহতকৈ বহু আগবঢ়া আছিল, এইসমূহ আছিল তীক্ষ্ণ মগজু, উচ্চমানৰ দক্ষতা আৰু সৃষ্টিশীল মেধাৰ ফচল।' বস্ত্ৰ, কঁপাহ আদিকে ধৰি ভাৰতৰ উদ্যোগসমূহ আছিল যথেষ্ট উন্নত।

নগৰৰ হস্তশিল্পই এটা বিশেষ পর্যায়লৈ উন্নীত হোৱাৰ লগতে ইয়াৰ ভিন্নতা তথা কাৰিকৰী গুণৰ বাবে জনাজাত হৈ পৰিছিল। এনেদৰে ভাৰতীয় অর্থনীতিৰ বিকাশ সাধন হোৱাৰ উপৰিও ইয়ে স্থানীয় ৰাইজক লাভান্বিত কৰিছিল।

১১.৩.৪ প্ৰাক ব্ৰিটিছ নগৰীয়া সংস্কৃতি (Pre-British Urban Culture)

প্ৰাক ব্ৰিটিছ ভাৰতৰ নগৰ কেন্দ্ৰসমূহত চহকী, জটিল আৰু তুলনামূলকভাৱে বিকশিত সংস্কৃতিৰ পয়োভৰ দেখা গৈছিল। অৱশ্যে এই সংস্কৃতি কোনো ৰাষ্ট্ৰীয় আবেগৰ দ্বাৰা অনুপ্ৰাণিত হোৱাৰ পৰিৱর্তে ধার্মিক দিশৰ প্ৰতি অনুৰক্ত আছিল। যদিহে ইয়াৰ কোনো ধর্মনিৰপেক্ষ চৰিত্ৰ আছিল তেনেহ'লে ই শাসকৰ মহানতা আদি দিশৰ সৈতে সম্পর্কিত আছিল। গতিকে আমি লক্ষ্য কৰিব পাৰো যে ইয়াত ৰাষ্ট্ৰীয় আৱেগৰ কোনো স্থান নাছিল।

১১.৩.৫ অর্থনীতিৰ ৰূপান্তৰকৰণ (Transformation of Economy)

ব্ৰিটিছসকলে প্ৰৱর্তন কৰা ঔপনিৱেশিক ৰাজহ ব্যৱস্থাই প্ৰচলিত আত্মনির্ভৰশীল গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া অর্থনীতিক সম্পূর্ণৰূপে ভাঙি পেলাইছিল। গ্ৰাম্য কৃষিব্যৱস্থাৰ মূল লক্ষ্য আছিল গাঁৱখনৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূ�ৰণ কৰা কিন্তু নতুন ৰাজহ ব্যৱস্থাৰ অধীনত এই লক্ষ্য সলনি হৈ বজাৰৰ চাহিদা পূ�ৰণ কৰাই ইয়াৰ লক্ষ্য হৈ পৰে। ঔপনিৱেশিক শাসকসকলে নির্ধাৰণ কৰা উচ্চহাৰৰ ৰাজহ আদায় দিবলৈ কৃষকসকলে ধন ঘটাৰ উদ্দেশ্যৰে উৎপাদন কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে।

নতুন ভূমি নীতি অনুসৰি গাওঁবাসীয়ে নিজৰ মাটিৰ গৰাকীস্বত্ব হেৰুওৱাৰ লগতে প্ৰত্যক্ষভাৱে ৰাষ্ট্ৰৰ কেন্দ্ৰীভূত ব্যৱস্থাৰ সৈতে জড়িত হৈ পৰিছিল। ৰাষ্ট্ৰৰ এই নতুন ব্যৱস্থাত পৰম্পৰাগত পঞ্চায়ত প্ৰথাৰ বিলোপ ঘটি নতুন আইন-কানুনৰ সৈতে ন্যায়ালয়সমূহ গঢ়ি উঠে। গতিকে ব্ৰিটিছ নীতিসমূহে কেৱল গ্ৰাম্য অর্থনীতিতে প্ৰভাৱ পেলোৱা নাছিল ইয়াৰ লগতে এই নীতিসমূহে গাঁৱৰ চৰিত্ৰ সলনি কৰি তুলিছিল। সকলো ধৰণৰ ন্যায়িক কাম-কাজৰ বাবে আধুনিক ন্যায়ালয়সমূহে পঞ্চায়তৰ স্থান দখল কৰিছিল।

ভূমি আৰু বনাঞ্চলৰ ক্ষেত্ৰত সমূহীয়া গৰাকীস্বত্বৰ ৰূপান্তৰ ঘটি এইসমূহ ৰাষ্ট্ৰ অথবা ব্যক্তিগত গৰাকীস্বত্বৰ অধীনলৈ আহে, যাৰ ফলত গাঁওবাসীয়ে নিজৰ পৰিসীমাৰ হাবি-বননিৰ মুক্ত ব্যৱহাৰৰ অধিকাৰ হেৰুৱাই পেলায়। মুঠতে 'গাঁওসমূহে ধীৰে-সুস্থিৰে স্ব-শাসিত সম্প্ৰদায়ৰ ৰূপ পৰিত্যাগ কৰি কেন্দ্ৰীভূত ৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰশাসনীয় গোট আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় অর্থনীতি আনকি বিশ্ব অর্থনীতিৰ এক নির্ভৰশীল অর্থনৈতিক অংগলৈ পৰিণত হয়।' যেতিয়া ই ৰাষ্ট্ৰীয় অর্থনীতিৰ এক অংশ হৈ পৰে তেতিয়া গ্ৰাম্য কৃষিৰ সমস্যাসমূহে

সমগ্ৰ দেশতে প্ৰভাৱ পেলাবলৈ আৰম্ভ কৰে। ঋণ, দৰিদ্ৰতা আদি সমস্যাসমূহ গ্ৰাম্য কৃষি ব্যৱস্থাৰ সমস্যাৰ ফলস্বৰূপে দেখা দিবলৈ ধৰে।

আকৌ কৃষি ব্যৱস্থাৰ অৱনতিয়ে উদ্যোগ খণ্ড আৰু উদ্যোগীসকলৰ অৰ্থনৈতিক স্থানত কুপ্ৰভাৱ পেলাবলৈ ধৰে আৰু এক সাধাৰণ সমস্যাৰূপে দেখা দিয়ে। যিহেতুকে ভাৰতীয় কৃষিব্যৱস্থাৰ সমস্যাসমূহ একেবোৰ কাৰকৰ দ্বাৰা সৃষ্ট সাধাৰণ আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় সমস্যাৰূপে দেখা দিয়ে সেয়ে ই এক সমূহীয়া স্বাভাৱিক আৱেগ আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় প্ৰেক্ষাপটত গতিশীলতাৰ শক্তিৰূপে পৰিগণিত হয়।

১১.৩.৬ গ্ৰাম্য কুটিৰ শিল্পৰ অৱনতি (Decline of Village Artisan Industry)

যন্ত্ৰনিৰ্মিত সস্তীয়া উৎপাদিত সামগ্ৰীৰ উপলব্ধতাই গ্ৰাম্য কুটিৰ শিল্পৰ অৱনতিৰ মূল কাৰকত পৰিণত হয়। লোকচানৰ সন্মুখীন হোৱা কিছু সংখ্যক শিল্পীয়ে নগৰ অঞ্চললৈ আহি কাৰখানা আৰু কৰ্মশালাত চাকৰি কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে। আন কিছু সংখ্যক কৃষক স্বত্তাধিকাৰীলৈ পৰিণত হোৱাৰ লগতে যিসকল শিল্পী তাৰ পিচতো বৰ্তি আছিল তেওঁলোক বজাৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল হ'বলৈ বাধ্য হৈ পৰে। গ্ৰাম্য অৰ্থনীতি এনেদৰে ৰাষ্ট্ৰীয় অৰ্থনীতিৰ লগতে বিশ্ব অৰ্থনীতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল হৈ পৰে। সেইবাবে এই অৰ্থনীতিয়ে ৰাষ্ট্ৰীয় স্তৰত অৰ্থনৈতিক আত্মৰক্ষাৰ বাবে নিজকে সুসংগঠিত কৰি তোলে।

১১.৩.৭ নগৰীয়া হস্তশিল্পৰ অৱনতি (Decline of Town Handicrafts)

ব্ৰিটিছসকলৰ শোষণমূলক ঔপনিৱেশিক আঁচনি ভাৰতৰ নগৰীয়া হস্তশিল্পৰ দুৰ্যোগৰ মূল কাৰণ হৈ পৰে। সস্তীয়া যন্ত্ৰসমূহৰ আগমন আছিল এই অৱনতিৰ মূল কাৰণ।

এ আৰ দেশাইৰ মতে ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীৰ শাসনে ভাৰতৰ হস্তশিল্প ধ্বংস কৰাৰ মূল কাৰণমূহ হৈছেঃ

- এই উদ্যোগৰ মূল ক্ৰেতা আৰু পৃষ্ঠপোষক ওচৰ-চুবুৰীয়া ৰাজ্যসমূহক ই ধ্বংস কৰি পেলাইছিল।
- এই ৰাজ্যসমূহৰ উত্তৰাধিকাৰী ব্ৰিটিছৰ ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীয়ে এই উদ্যোগত গুৰুত্ব দিব পাৰিলেহেঁতেন। কিন্তু বিদেশী শক্তিৰ অধীনস্থ বিদেশী কোম্পানী হোৱাৰ বাবে ই ব্ৰিটিছ চৰকাৰৰ হেঁচাত কাৰ্য কৰিবলৈ ধৰে যিটো ভাৰতীয় উৎপাদনকাৰীসকলৰ স্বাৰ্থৰ অহিতে গতি কৰিছিল।
- ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানী আছিল এটা বেপাৰী কোম্পানী আৰু এই কোম্পানীয়ে কম খৰছত বস্তু উৎপাদন কৰি অন্য বজাৰত লাভজনকভাৱে এইসমূহ বিক্ৰী

কৰিব বিচাৰিছিল। ভাৰতীয় সামগ্ৰীৰ ওপৰত ইংলেণ্ডত আৰোপ কৰা উচ্চ হাৰৰ কৰ ব্যৱস্থাই পৰৱৰ্তী সময়ত ইয়াৰ পৰা ক্ৰয় কৰা সামগ্ৰীৰ দাম হ্ৰাস কৰি ইংলেণ্ডক লাভান্বিত কৰিছিল।

- ভাৰতত সীমা শুল্ক ব্যৱস্থাৰ প্ৰৱৰ্তন কৰাৰ ফলত ভাৰতীয় ব্যৱসায়ীসকল শলঠেকত পৰিছিল যাৰ বাবে তেওঁলোকে দেশৰ ভিতৰতে ইঠাইৰ পৰা সিঠাইত বাণিজ্য কৰাৰ ক্ষেত্ৰত ব্যাপক অসুবিধাৰ সন্মুখীন হৈছিল।

গতিকে অৱনমিত হস্তশিল্পৰ সৈতে জড়িত বহু ব্যক্তিয়ে আধুনিক ভাৰতীয় উদ্যোগত যোগদান কৰিবলৈ বাধ্য হৈছিল আৰু কাৰখানা তথা যাতায়ত কৰ্মী ৰূপে কাম কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। কিন্তু উদ্যোগৰ পৰ্যাপ্ত বিকাশৰ অভাৱৰ বাবে অৱশেষত তেওঁলোকে কৃষি ব্যৱস্থাত যোগদান কৰিবলগীয়া হৈ ভূমি শ্ৰমিকলৈ পৰিণত হৈছিল। এক অভিন্ন ভাৰতীয় অৰ্থনীতিৰ অধীনত এইসকল কাৰখানা অথবা যাতায়ত কৰ্মী অথবা কৃষকসকলে সমূহীয়া স্বাৰ্থ আৰু সমূহীয়া সমস্যাৰ সৈতে এইসময়চোৱাত এক সম্প্ৰদায় ৰূপে গঢ়ি উঠিছিল।

১১.৩.৮ যোগাযোগ আৰু ৰূপান্তৰকৰণৰ আধুনিক পদ্ধতি (Modern Means of Transportation and Comunication)

লৰ্ড ডেলহাউছি (Lord Dalhousie)য়ে ভাৰতত প্ৰৱৰ্তন কৰা সম্প্ৰসাৰিত ৰেল সেৱাই যোগাযোগৰ ক্ষেত্ৰত দীৰ্ঘস্থায়ী বৰঙনি আগবঢ়ায়। ৰেলপথ নিৰ্মাণৰ আঁৰৰ অৰ্থনৈতিক কাৰণ আছিল ব্ৰিটিছৰ উদ্বৃত্ত পুঁজি সঞ্চয় কৰি ৰখা আৰু ভাৰতক এখন প্ৰকৃত বজাৰ ৰূপে গঢ়ি তোলা। দ্বিতীয়তে, তেওঁলোকে ভাৰতৰ ৰাজনৈতিক-প্ৰশাসনীয় একতা অটুট ৰাখিবলৈপৰিবহন আৰু যোগাযোগৰ এক সহজ ব্যৱস্থা বিচাৰিছিল। তদুপৰি ৰেলৱেৰ নিৰ্মানে দ্ৰুত গতিশীলতা আৰু সেনা বাহিনী স্থানান্তৰ কৰাত সহায়ক হৈছিল।

অৱশ্যে ঔপনিৱেশিক স্বাৰ্থৰক্ষাৰ বাবে ৰেলপথ নিৰ্মাণ আৰু যোগাযোগ ব্যৱস্থাৰ উন্নতি (টেলিগ্ৰাফৰ লগতে নতুন ডাক ব্যৱস্থা) হৈছিল যদিও এই ব্যৱস্থাসমূহে ভাৰতত ৰাষ্ট্ৰীয়তাবোধ উদ্ভৱ হোৱাত বৰঙনি যোগাইছিল। এই ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে কৃষিৰ উৎপাদিত ফচলে বজাৰ লাভ কৰাৰ লগতে উদ্যোগীকৰণৰ প্ৰক্ৰিয়া খৰটকীয়া কৰি তুলিছিল। যাতায়ত ব্যৱস্থাৰ উন্নতিৰ ফলত এঠাইৰ পৰা আন ঠাইলৈ বৃহৎ সংখ্যক লোকৰ প্ৰব্ৰজন ঘটিছিল। ৰেলসেৱা আৰু বাছসেৱাই প্ৰগতিশীল সামাজিক আৰু বৈজ্ঞানিক ধ্যান-ধাৰণা ৰাইজৰ মাজত প্ৰচাৰ কৰাত সহায় কৰিছিল।

১১.৩.৯ আধুনিক শিক্ষাৰ প্ৰৱৰ্তন (Introduction of Modern Education)

ভাৰতত আধুনিক শিক্ষাৰ প্ৰচাৰ কৰা তিনিটা শক্তি হৈছে খ্ৰীষ্টিয়ান মিছনেৰী, ব্ৰিটিছ চৰকাৰ আৰু প্ৰগতিশীল ভাৰতীয়সকল। খ্ৰীষ্টিয়ান মিছনেৰীসকলে শিক্ষাৰ প্ৰচাৰ কৰিছিল খ্ৰীষ্টান ধৰ্মৰ প্ৰচাৰ কৰিবলৈ, ব্ৰিটিছ চৰকাৰৰ উদ্দেশ্য আছিল ভাৰতীয়সকলৰ বাবে শিক্ষিত কৰ্মচাৰী তৈয়াৰ কৰাকে মুখ্য কৰি অৰ্থনৈতিক প্ৰয়োজনৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। এই ক্ষেত্ৰত আন এক কাৰক আছিল ব্ৰিটিছ সংস্কৃতিৰ প্ৰচাৰ।

ভাৰতত আধুনিক শিক্ষাৰ প্ৰসাৰ ঘটোৱা তৃতীয়টো শক্তিশালী সংস্থা আছিল স্বয়ং ভাৰতীয়সকল। ৰাজা ৰামমোহন ৰায়ে বাটকটীয়া ৰূপে আৰম্ভ কৰা শিক্ষাৰ প্ৰচাৰৰ এই যাত্ৰাৰ গুৰি ধৰিছিল স্বামী বিবেকানন্দ, ফিৰোজশ্বাহ মেহতা, দাদাভাই নৌৰাজী আদিয়ে। একে ধৰণে ব্ৰাহ্ম সমাজ, আৰ্য সমাজ, ৰামকৃষ্ণ মিছন, আলীগড় আন্দোলন আদিয়ে আধুনিক শিক্ষাৰ বাবে ৰাইজক অনুপ্ৰাণিত কৰিবলৈ ধৰে। লাহে লাহে শিক্ষিত ভাৰতীয়সকল ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদৰ ভাব গঢ়াৰ দিশত বাটকটীয়াৰূপে উদ্ভাসিত হ'বলৈ ধৰে।

ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদৰ সামাজিক পটভূমি সন্দৰ্ভত আলোচনা কৰাৰ পিছত আমি এতিয়া আলোচনা কৰিম ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতি আৰু ভাৰতীয় প্ৰেক্ষাপটত ইয়াৰ প্ৰতি সৃষ্টি হোৱা প্ৰত্যাহ্বানৰ বিষয়ে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ঃ প্ৰাক ব্ৰিটিছ সংস্কৃতিৰ প্ৰেক্ষাপটত গাঁওসমূহৰ দুটা সামাজিক অনুষ্ঠানৰ নাম উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ২ঃ ব্ৰিটিছ কালত ভাৰতীয় হস্ততাঁতৰ অৱনতিৰ মূল কাৰণ কি কি আছিল?

.....

.....

১১.৪ ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতি আৰু প্ৰত্যাহ্বান সমূহ (NATIONAL INTEGRATION AND CHALLENGES)

ভাৰতৰ ৰাজনীতি বুজাৰ ক্ষেত্ৰত ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতিৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়াটো অতি প্ৰয়োজনীয়। ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতিৰ ব্যাখ্যা বিভিন্নজন বিদ্বানে বিভিন্ন ধৰণে আগবঢ়াইছে। সামাজিক বিজ্ঞানী যেনে কার্ল ডাটছ, এডৱার্ড শ্বিলছ, বিন্দাৰ, এমাৰছন, ডেনিয়েল লার্নাৰে ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতিৰ ওপৰত নিজৰ নিজৰ ব্যাখ্যা প্ৰদান কৰিছে। ডঃ এছ ৰাধাকৃষ্ণণৰ মতে 'ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতি শিল-

ইটাৰে নির্মাণ কৰিব পৰা কোনো ঘৰ নহয়, এয়া কোনো ঔদ্যোগিক আঁচনিও নহয় যাক বিশেষজ্ঞসকলে আলোচনা কৰি প্ৰৱর্তন কৰিব পাৰে। ইয়াৰ পৰিৱর্তে ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতি হৈছে এক চিন্তা যিটো ৰাইজৰ মগজুত সৃষ্টি হ'ব লাগিব। এয়া হৈছে এক সচেতনতাবোধ যিটোৰে বৃহৎ হাৰত লোকসকলক সজাগ কৰি তুলিব পাৰে।'

সহজ ভাষাত আমি ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতিক সাধাৰণ ৰাইজৰ দেশপ্ৰেমৰ ভাৱ জগাই তোলাত জোৰ দিয়া এক প্ৰক্ৰিয়া আৰু সমূহীয়া কল্যাণ, একতা, পৰিচয় লাভ আৰু একেলগে জড়িত হোৱাৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ বিভিন্ন গোটৰ প্ৰচেষ্টাৰূপে বুজিব পাৰো। ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতি হৈছে একতাৰ ভাৱ সৃষ্টি কৰা এক অনুভৱ য'ত ভিন্নতাসমূহক চিনাক্ত কৰি ৰাষ্ট্ৰীয়তাবোধৰ ভাৱধাৰাৰে সন্মান জনোৱা হয়।

কিন্তু ভাৰতৰ দৰে ভিন্নমুখী এখন দেশত ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতিৰ লক্ষ্যত উপনীত হোৱাটো এক বৃহৎ প্ৰত্যাহ্বান। কিমান পর্যায়লৈকে ভাৰতত সংহতিৰ ভাৱ আছে? স্বাধীনতাৰ সময়ৰ পৰা এই প্ৰশ্নই সদায়ে সদায়ে আমনি কৰি আহিছে যে দেশৰ এটা অংশৰ লোকে কিয় ভাৰতৰ সৈতে সংহতিৰ ভাৱ অনুভৱ নকৰে?

ভাৰত হৈছে এক বৈচিত্ৰ্যময় দেশ, ইয়াত বিভিন্ন সম্প্ৰদায়, জাতি, শ্ৰেণী, ভাষা আৰু উপ সংস্কৃতিৰ লোকে বসবাস কৰে। ভাৰতত এই ভিন্নতাসমূহে ৰাষ্ট্ৰীয় অনুভৱৰ বিকাশত বাধাৰ সৃষ্টি কৰি জাতিবাদ, সাম্প্ৰদায়িকতাবাদ, ভাষিক ধর্মান্ধতা, সামাজিক অসমানতা, অর্থনৈতিক বৈষম্য আৰু আঞ্চলিকতাবাদ আদিৰ সৃষ্টি কৰিছে। এই ক্ষেত্ৰত আন কেতবোৰ ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতিৰ বাটত হেঙাৰ হৈ থিয় দিছে। ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতি পৰিষদ, ১৯৬১ৰ মতে তিনিটা কাৰকে অহৰহ ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতি গঢ়াৰ ক্ষেত্ৰত বাধা দি আহিছে, সেই কেইটা হৈছে আঞ্চলিকতাবাদ, সাম্প্ৰদায়িকতাবাদ আৰু জাতিবাদ। এইসমূহৰ লগতে আন বিভিন্ন কাৰকে ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতিৰ প্ৰতি প্ৰত্যহ্বানৰ সৃষ্টি কৰিছে।

১১.৪.১ ভাষাৰ ভিন্নতা (Variation in Language)

আমাৰ দেশত ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতিৰ বাটত প্ৰচণ্ড বাধাৰ সৃষ্টি কৰা প্ৰতিবন্ধকতা হৈছে ভাষা। ভাৰত হৈছে এক বহুভাষিক দেশ। আমি লক্ষ্য কৰিব পাৰো যে ভাৰতীয় সংবিধানে ২২টা ভাষাক স্বীকৃতি প্ৰদান কৰিছে। প্ৰায় ২০০০ টা ভাষা ভাৰতৰ ভিন্ন স্থানত কোৱা হয়। ভাৰত স্বাধীন হোৱাৰ পিছত হিন্দীক ৰাষ্ট্ৰভাষা কৰাৰ ক্ষেত্ৰত বহুতে ওজৰ-আপত্তি কৰিছিল। তামিলনাড়ুত হিন্দী বিৰোধী বিদ্ৰোহ হৈছিল। দক্ষিণ ভাৰতত এই সিদ্ধান্তৰ বিৰোধিতা কৰি ভাৰতৰ পৰা পৃথক হ'বলৈ বিচাৰিছিল। ভাৰতে সন্মুখীন হোৱা আন এক সমস্যা আছিল ৰাজ্যসমূহৰ ভাষিক পুনৰ সংগঠন। ১৯৫৬ চনত ৰাজ্যসমূহক ভাষিক ভিত্তিত পুনৰ সংগঠিত কৰা হৈছিল। ভাষিক ভিন্নতাই সংহতিৰ প্ৰক্ৰিয়াত বাধাৰ সৃষ্টি কৰা এক গুৰুত্বপূর্ণ কাৰকৰূপে পৰিগণিত হৈছে।

১১.৪.২ জাতিবাদ (Casteism)

ভাৰতত বিভিন্ন জাতিৰ লোকে বসবাস কৰে। জাতিয়ে এজন ব্যক্তিৰ আৰ্থ-সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক স্থান নিৰ্ধাৰণ কৰে। জাতিবাদ পুষ্ট সমাজত একতা আৰু সংহতি এক নফলিওৱা সপোনত পৰিণত হৈছে। উচ্চ জাতিৰ লোকে দমন কৰা সামাজিকভাৱে অৱহেলিত অনুসূচীত জাতিসমূহে ৰাষ্ট্ৰ নিৰ্মাণ প্ৰক্ৰিয়াত জড়িত হ'ব নোৱাৰে। তেওঁলোকে অৱহেলিত অনুভৱ কৰে আৰু সেইবাবে ভাৰতৰ মূলসূঁতিৰ সৈতে দূৰত্ব বৰ্তাই ৰাখে। বিভিন্ন জাতি আৰু উপ-জাতিসমূহৰ মাজৰ সংঘাতে ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতি প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ ক্ষেত্ৰত বাধাৰ সৃষ্টি কৰিছে।

১১.৪.৩ অৰ্থনৈতিক বৈষম্য (Economic Inequalities)

আমি যদি বিভিন্ন অঞ্চলৰ অৰ্থনৈতিক স্থিতিৰ প্ৰতি লক্ষ্য কৰো তেনেহ'লে আমি সিবিলাকৰ মাজত পাৰ্থক্য দেখিবলৈ পাওঁ। সকলো ৰাজ্যই একে অথবা সমান অৰ্থনৈতিক স্থান লাভ কৰা নাই। আনকি এখন নিৰ্দিষ্ট ৰাজ্যৰ ভিতৰতো সম্পদৰ বিতৰণ যথাযথভাৱে নহয়। যাৰ ফলস্বৰূপে দিনক দিনে দৰিদ্ৰসকল অধিক দৰিদ্ৰ আৰু চহকীসকল অধিক চহকী হ'বলৈ ধৰিছে। ইয়াৰ ফলত বিবাদ আৰু সংঘাতৰ সূত্ৰপাত হৈ পৰৱৰ্তী সময়ত অৰ্থনৈতিক দিশৰ এই বৰ্ধিত অস্থিৰতাই ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতিৰ প্ৰক্ৰিয়াত বাধাৰ সৃষ্টি কৰে।

পূৰ্বৰ শিতানত উল্লেখ কৰা আটাইবোৰ কাৰকেই অতীজতে বিক্ষিপ্ত ৰূপত থকা ভাৰতীয় সমাজখনক ঐক্যৱদ্ধ কৰাত অৱদান আগবঢ়াইছিল। এই কথাটোৱে মানুহৰ মনত এক জাতীয়তাবাদৰ উদ্ৰেক কৰিছিল।

ভাৰতীয় সংবিধানৰ ৰূপৰেখা তৈয়াৰ কৰি থকাৰ সময়ত নীতি নিৰ্ধাৰকসকলে মানুহৰ মনত উন্মেষ ঘটা এই জাতীয়তাবোধ অক্ষুন্ন ৰাখিবলৈ সংবিধানত কিছুমান আদৰ্শৰ সংযোজন ঘটোৱাৰ চেষ্টা কৰিছিল। পৰৱৰ্তী শিতানত আমি এনে দুটামান আদৰ্শৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

অনুশীলনী ৫.১

ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতি বাহাল ৰাখিবলৈ কেতবোৰ পদক্ষেপ উল্লেখ কৰা।

.....

.....

.....

.....

পানী যোগাবলৈ কেতবোৰ নীতি গ্ৰহণ কৰিছিল, সেইসমূহ হৈছে-

১১.৫ ভাৰতৰ সংবিধানৰ আদর্শ (IDEALS OF INDIAN CONSTITUTION)

ভাৰতীয় সংবিধান হৈছে এক সুকীয়া দস্তাৱেজ আৰু অন্যান্য বহু দেশৰ সংবিধান বিশেষকৈ দক্ষিণ আফ্রিকাৰ সংবিধানৰ বাবে এই সংবিধান আদর্শস্বৰূপ। ১৯৫০ চনৰ ২৬ জানুৱাৰীত এই সংবিধান বলৱৎ হৈছিল। 'ই সকলো একক লেবেল পৰিত্যাগ কৰিছে কাৰণ এই সংবিধান হৈছে মুক্ত, গণতান্ত্রিক, সমতাবাদী, ধর্মনিৰপেক্ষ আৰু জাতীয়, সমুদায়ৰ মূল্যবোধৰ প্রতি উদাৰ, ভাষিক আৰু ধর্মীয় সংখ্যালঘূসকলৰ লগতে ঐতিহাসিকভাৱে অৱহেলিত গোটৰ প্রয়োজনৰ প্রতি স্পর্শকাতৰ আৰু এক সাধাৰণ ৰাষ্ট্রীয় পৰিচয় গঢ়ি তোলাৰ প্রতি দায়বদ্ধ।' একে সময়তে এই মূল্যবোধসমূহ কার্যকৰী কৰিবলৈ শান্তিপূর্ণ আৰু গণতান্ত্রিক পদ্ধতিৰ ওপৰত স্পষ্টভাৱে গুৰুত্ব প্রদান কৰা হৈছে।

- **ব্যক্তিগত স্বাধীনতা** (Individual Freedom) ঃ ভাৰতীয় সংবিধানে ব্যক্তিগত স্বাধীনতা প্রদানৰ বাবে প্রতিজ্ঞাবদ্ধ। সংবিধানৰ প্রণেতাসকলে ব্যক্তিগত স্বাধীনতাৰ প্রতি যথেষ্ট সচেতন আছিল আৰু সেইবাবে সংবিধানত কেতবোৰ বিশেষ সংৰক্ষিত অধিকাৰ সন্নিবিষ্ট কৰিছিল যিসমূহক জনা যায় 'মৌলিক অধিকাৰ' বুলি। এই অধিকাৰসমূহ সংযোজিত হৈ আছে সংবিধানৰ অনুচ্ছেদ ১২ ৰ পৰা অনুচ্ছেদ ৩৫ লৈ আৰু মুঠ ছটা অধ্যায়ত বহলভাৱে এই অধিকাৰসমূহৰ উল্লেখ আছে। মৌলিক অধিকাৰসমূহ আইনৰ দ্বাৰা বিচাৰযোগ্য। বিধানমণ্ডল অথবা কার্যপালিকাই এই অধিকাৰসমূহ ভংগ কৰিলে এজন ব্যক্তিয়ে ইয়াৰ বিৰুদ্ধে আদালতৰ কাষ চাপিব পাৰে। বাক স্বাধীনতা হৈছে ভাৰতীয় সংবিধানৰ এক অবিচ্ছেদ্য অংগ।
- **ধর্মনিৰপেক্ষতা** (Secularism) ঃ ইয়াৰ অর্থ হৈছে ৰাষ্ট্র আৰু ধর্মৰ পাৰস্পৰিক বহিষ্কাৰ। ব্যক্তিগত স্বাধীনতা আৰু ব্যক্তিৰ নাগৰিকত্ব অধিকাৰ আদি মূল্যবোধৰ সুৰক্ষা প্রদান কৰিবলৈ এই কার্য অতি প্রয়োজন। ধর্মনিৰপেক্ষতাৰ গণ্ডীৰ ভিতৰত ৰাষ্ট্রই ধর্মক কেৱল এক ব্যক্তিগত বিষয় বুলি বিবেচনা কৰে। ধর্মৰ সৈতে ৰাষ্ট্রৰ কোনো সম্পর্ক নাথাকে। প্রথম অৱস্থাত ভাৰতীয় সংবিধানত 'ধর্মনিৰপেক্ষতা' সংজ্ঞাক অন্তর্ভুক্ত কৰা হোৱা নাছিল যদিও সংবিধানৰ ৪২ সংখ্যক সংশোধনীৰ জৰিয়তে ইয়াক সংবিধানত অন্তর্ভুক্ত কৰা হয়।
- **সার্বজনীন ভোটাধিকাৰ** (Universal Franchise) ঃ ৰাষ্ট্রৰ ইচ্ছাক প্রকৃত ৰূপত ফুটাই তোলাৰ ক্ষেত্রত ভাৰতত সার্বজনীন ভোটাধিকাৰক অন্যতম গুৰুত্বপূর্ণ, যুক্তিসংগত পদ্ধতি বুলি বিবেচনা কৰা হয়। ভাৰতীয় সংবিধানৰ খচৰা প্রস্তুতকৰণ প্রথমটো বে চৰকাৰী প্রয়াস গ্রহণ কৰা হৈছিল ১৮৯৫ চনত আৰু সংবিধানৰ এই খচৰাত ঘোষণা কৰা হৈছিল যে 'ভাৰতত জন্মগ্রহণ কৰা যিকোনো ব্যক্তিয়ে দেশৰ বিষয়ত অংশগ্রহণ কৰিব পাৰিব।' মতিলাল নেহৰুৱে ১৯২৮-ত প্রতিবেদন দাখিল কৰিছিল যে 'উভয় লিংগৰে প্রতিজন ব্যক্তি যিসকলৰ বয়সে ২১ বছৰৰ সীমা অতিক্রম কৰিছে তেওঁলোকে সংসদৰ প্রতিনিধি

নির্বাচন কৰিব পাৰে।'

- **বৈচিত্র্যৰ প্রতি সন্মান** (Respect for diversity) ঃ ভাৰতৰ দৰে এখন বৈচিত্র্যৰে ভৰপূৰ দেশত একতা বর্তাই ৰখাটো সংবিধান প্রণেতাসকলৰ বাবে এক বৃহৎ প্রত্যাহ্বান আছিল। নিজস্ব সংস্কৃতি, মূল্যবোধ, পৰম্পৰা, ভাষিক বৈশিষ্ট্য আদি থকা ভিন্নমুখী সাংস্কৃতিক সম্প্রদায়ৰ বসতিস্থান ভাৰত হৈছে এক বৃহৎ দেশ । সংবিধানক ৰূপ দিওতে এই কথাত গুৰুত্ব প্রদান কৰা হৈছিল যে এটা সম্প্রদায়ে যাতে আন এটা সম্প্রদায়ক দমন কৰিব নোৱাৰে।
- **ৰাষ্ট্রীয় পৰিচয়** (National Identity) ঃ ভাৰতীয় সংবিধানে ধাৰাবাহিকভাৱে এক সাধাৰণ পৰিচয়ত গুৰুত্ব প্রদান কৰি আহিছে। জোৰ-জুলুমকৈ একতা অনাতকৈ ভাৰতীয় সংবিধানে বৈচিত্র্যৰ মাজত একতা বর্তাই ৰখাত গুৰুত্ব দিয়ে। আমি ইতিমধ্যে আলোচনা কৰি আহিছো যে ভাৰত হৈছে বিভিন্ন সাংস্কৃতিক সম্প্রদায়ৰে পৰিপূর্ণ এখন বৃহৎ দেশ। গতিকে ইয়াত কেৱল এটা সংস্কৃতি, এটা ভাষা, এটা ধর্মক ৰাষ্ট্রীয় পৰিচয় ৰূপে তুলি ধৰাৰ কোনো অৱকাশ নাই। ভাৰতীয় সংবিধানে বিভিন্ন পৰিচয়সমূহৰ মাজত সমতা ৰক্ষাৰ প্রয়াস কৰাৰ মাজতে কেতবোৰ চর্তাৱলীৰ মাজত এক সাধাৰণ পৰিচয় গঢ়ি তোলাত প্রাধান্য দিয়া হৈছিল।
- **ৰাষ্ট্রৰ সংহতি আৰু একতা** (Unity and Integrity of the Nation) ঃ দেশৰ একতা আৰু সংহতি ৰক্ষাৰ ক্ষেত্রত ভাৰতীয় সংবিধানে গুৰুত্ব প্রদান কৰি আহিছে। বৈচিত্র্যৰ মাজত একতা আৰু সংহতি বর্তাই ৰাখিবলৈ ভাৰতীয় সংবিধানে নিৰৱচ্ছিন্নভাৱে সমাজৰ ভিন্ন শ্রেণীৰ মাজত ভাতৃত্ববোধৰ ভাব গঢ়ি তোলাৰ চেষ্টা কৰি আহিছে।
- **সমাজবাদী ৰাষ্ট্র** (A Socialist State) ঃ সংবিধানে ভাৰতক এক সমাজবাদী ৰাষ্ট্রৰূপে ঘোষণা কৰিছে। ১৯৭৬ চনৰ ৪২ সংখ্যক সংশোধনীৰ জৰিয়তে ভাৰতীয় সংবিধানত সমাজবাদী সংজ্ঞাটো সংযোজন কৰা হৈছিল। সামাজিক, অর্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক ন্যায়ৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়াৰ লগত কেতবোৰ নির্দেশাত্মক নীতিৰ সংযোজন ঘটাই ভাৰতীয় সংবিধানে এক সমাজবাদী ৰাষ্ট্র গঠনৰ পদক্ষেপ লৈছে।
- **গণতন্ত্র** (Democracy) ঃ ভাৰতীয় সংবিধানে ভাৰতক এক গণতান্ত্রিক ৰাষ্ট্রৰূপে ঘোষণা কৰিছে। ইয়াত ৰাইজৰ দ্বাৰা নির্বাচিত জনপ্রতিনিধিয়ে চৰকাৰৰ কার্য পৰিচালনা কৰে। ইয়াৰ লগতে ভাৰতত সার্বজনীন প্রাপ্তবয়স্কৰ ভোটাধিকাৰ আৰু নির্দিষ্ট সময়ৰ ব্যৱধানত নির্বাচনৰ ব্যৱস্থা আছে। তদুপৰি ভাৰতীয় সংবিধানত নাগৰিকসকলৰ বাবে আইনৰ দ্বাৰা বিচাৰযোগ্য কেতবোৰ মৌলিক অধিকাৰো সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে।
- **গণৰাজ্য** (Republic) ঃ ভাৰতীয় সংবিধানৰ প্রস্তাৱনাই ভাৰতক গণৰাজ্য ৰূপে স্বীকৃতি দিছে। ইয়াৰ দ্বাৰা বুজোৱা হৈছে ভাৰতৰ কার্যপালিকাৰ সর্বোচ্ছ কর্তৃত্ব এনে এজন ব্যক্তিৰ ওপৰত ন্যস্ত কৰা থাকে যিজনক এক নির্দিষ্ট সময়ৰ বাবে প্রত্যক্ষ অথবা পৰোক্ষভাৱে নির্বাচন কৰা হ'ব।

- **ন্যায়** (Justice) ঃ ভাৰতে ঔপনিৱেশিক শাসনৰ অধীনস্থ সকলো ধৰণৰ ৰাজনৈতিক, অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক অন্যায়ৰ বিৰোধিতা কৰে। ইয়াৰ বাবে সংবিধানে সমাজৰ সকলো শ্ৰেণীৰ লোকক সকলো দিশতে ন্যায় প্ৰদানৰ প্ৰয়োজনীয়তাক গুৰুত্ব দিয়ে। চৰকাৰে কেৱল সমাজৰ এক নিৰ্দিষ্ট শ্ৰেণীৰ কল্যাণৰ ওপৰত গুৰুত্ব নিদিয়ে, ইয়াৰ পৰিৱৰ্তে ই সকলোৰে কল্যাণৰ বাবে যত্নপৰ হয়। সেইবাবে সংবিধানে সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ উন্নতিৰ বাবে বিশেষ ব্যৱস্থা কৰিছে।

আমি এতিয়া সন্ত্ৰাসবাদৰ ধাৰণাৰ ওপৰত আলোকপাত কৰিম। সন্ত্ৰাসবাদ হৈছে দেশৰ অখণ্ডতা আৰু সংহতিৰ প্ৰতি এক বৃহৎ প্ৰত্যাহ্বান। সেইবাবে ভাৰতৰ ৰাজনৈতিক দৃশ্যপটৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোতে সন্ত্ৰাসবাদৰ বিষয়ে ভালদৰে বুজাটো প্ৰয়োজনীয়।

অনুশীলনী ৫.২

আপোনাৰ অঞ্চলত বাস কৰা বিভিন্ন গোটৰ মাজত সংহতি বজাই ৰাখিবলৈ কেতবোৰ পদক্ষেপ উল্লেখ কৰক।

.....

.....

.....

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ভাৰতীয় সংবিধানৰ যিকোনো দুটা আদৰ্শ উল্লেখ কৰক।

.....

.....

১১.৬ অধ্যয়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদক এটা গোটৰ অধীনস্থৰূপে অনুভৱ কৰা মানসিকতা ৰূপে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি যাৰ কেতবোৰ সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য থাকে অথবা আমি মনৰ এক স্থিতি, এক মনোবৈজ্ঞানিক আৰু সাংস্কৃতিক ধাৰণা বুলি ক'ব পাৰো।
- ভাৰতীয় ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদৰ উদ্ভৱ আৰু বিকাশৰ এক বহুমাত্ৰিক, জটিল আৰু আচহুৱা সামাজিক পটভূমি আছে।
- ভাৰতীয় ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদৰ সামাজিক পটভূমি বুজিবলৈ হ'লে প্ৰাক-ব্ৰিটিছ আৰু ঔপনিৱেশিক যুগৰ সামাজিক পৰিৱৰ্তনৰ বিষয়ে জানিব লাগিব।

- ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতি হৈছে একতাৰ ভাৱ সৃষ্টি কৰা এক অনুভৱ য'ত ভিন্নতাসমূহক চিনাক্ত কৰি ৰাষ্ট্ৰীয়তাবোধৰ ভাৱধাৰাৰে সন্মান জনোৱা হয়।
- ভাষিক ভিন্নতা, জাতিগত দিশত জড়িত বিষয় আৰু অৰ্থনৈতিক দিশৰ বৈষম্যই ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতিৰ বাটত হেঙাৰ হৈ থিয় দিছে।
- ভাৰতৰ ৰাজনীতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোত সাম্প্ৰদায়িকতাবাদ আৰু আঞ্চলিকতাবাদে কেন্দ্ৰীয় স্থান দখল কৰিছে।
- ভাৰতীয় সংবিধানৰ বিভিন্ন আদৰ্শসমূহ হৈছে, ব্যক্তিগত স্বাধীনতা, ধৰ্মনিৰপেক্ষতা, সাৰ্বজনীন ভোটাধিকাৰ, বৈচিত্ৰ্যতাৰ প্ৰতি সন্মান, ৰাষ্ট্ৰীয় পৰিচয়, ৰাষ্ট্ৰৰ একতা আৰু অখণ্ডতা, সমাজবাদী ৰাষ্ট্ৰ, গণতন্ত্ৰ, গণৰাজ্য আৰু ন্যায়।
- ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতিৰ লক্ষ্যত উপনীত হওঁতে সন্ত্ৰাসবাদ হৈছে বৃহৎ সমস্যা আৰু ইয়াক সমাধান কৰাটো অতি জৰুৰী।

১১.৭ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্ৰন্থ-

1) Desai, A. R (2010). *Social Background of Indian Nationalism*. Popular Prakashan: Mumbai.
2) Chandra, Bipan.et al. (1987). *India's Struggle for Independence*. Penguin Books: New Delhi.
3) Bandyopadhayay, Sekhar. (2009). *From Plassey to Partition-A history of Modern India*. Orient Blackswan: New Delhi.
4) Chatterjee, Partha.(1993). *National Thought and colonial world*:A Derivative Discourse. Zed Books.

১১.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ ৰামলীলা আৰু প্ৰৱচন কথা হৈছে প্ৰাক ব্ৰিটিছ গ্ৰাম্য সংস্কৃতিৰ দুটা সামাজিক উপলক্ষ্য।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ ব্ৰিটিছসকলৰ ঔপনিৱেশিক শোষণৰ আঁচনিয়ে আছিল ভাৰতীয় হস্তশিল্প

উদ্যোগৰ বিপর্যয়ৰ মূল কাৰণ। ঔপনিৱেশিক শাসকসকলে প্ৰচলন কৰা সস্তীয়া যন্ত্ৰ উৎপাদিত সামগ্ৰীসমূহ আছিল এই বিপর্যয়ৰ আঁৰৰ কাৰণ।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ ভাৰতীয় সংবিধানৰ দুটা আদর্শ হৈছে সার্বজনীন ভোটাধিকাৰ আৰু ধর্মনিৰপেক্ষতা।

১১.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) চমু প্ৰশ্ন (১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ঃ ভাৰতীয় ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদৰ সৈতে আধুনিক শিক্ষাৰ প্ৰচলনক কেনেকৈ সংযোগ কৰিব?

প্ৰশ্ন ২ঃ ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতিৰ লক্ষ্য পূৰণ কৰোতে ভাষিক বৈচিত্ৰ্যৰ দিশ কেনেকৈ গুৰুত্বপূর্ণ?

প্ৰশ্ন ৩ঃ কেন্দ্ৰ-ৰাজ্যৰ সম্পর্কৰ ভিত্তিত আঞ্চলিকতাবাদক ব্যাখ্যা কৰক।

খ) ৰচনাধর্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ঃ ভাৰতীয় প্ৰেক্ষাপটত ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদৰ উত্থানৰ প্ৰসংগ সমালোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ঃ ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতিৰ ক্ষেত্ৰত ঋণাত্মক প্ৰভাৱ পেলোৱা কাৰক ৰূপে সাম্প্ৰদায়িকতাবাদ আৰু আঞ্চলিকতাবাদ উভয়কে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ঃ আঞ্চলিকতাবাদৰ প্ৰসংগত দ্ৰাবিড়ীয় আন্দোলন বুলিলে কি বুজে? দেশৰ ভিন্ন প্ৰান্তত সন্ত্ৰাসবাদী কার্যকলাপৰ বিভিন্ন প্ৰভাৱ উল্লেখ কৰক।

*** ***** ***